

Ірина Григоренко

ТВОРЧИСТЬ ОСТАПА ВИШНІ ПІД ТИСКОМ ТОТАЛІТАРИЗМУ: ЗМІНА МИСТЕЦЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ВІД «ЧУКРЕНУ» ДО «САМОСТІЙНОЇ ДІРКИ»

Анотація. У статті розглянуто основні чинники, що кардинально вплинули на зміну творчої концепції Остапа Вишні щодо України та українців від «Чукрену» до «Самостійної дірки». Остап Вишня як письменник був наділений талантом вміти сміятися, в першу чергу над собою, причому сміятися по-доброму з неймовірною теплотою. Але він мав надзвичайно важку життєву і творчу долю митця, який опинився під тиском більшовицького тоталітаризму. У цих обставинах митець захотів або мусив захотіти почати писати фейлетони з уїдлигим, принизливим висміюванням УПА, націоналістів, української діаспори і загалом ідеї незалежності України. Цикл гострополітичних фейлетонів і сатиричних замальовок «Самостійна дірка» написаний в абсолютній співзвучності з усіма ключовими радянсько-більшовицькими міфологемами та ідеологемами у ставленні до України.

Ключові слова: Остап Вишня, фейлетон, ідеологема, міфологема, «Самостійна дірка».

Остап Вишня – один з найулюбленіших і знаних українських письменників, адже його збірки розходились мільйонним тиражами. Користуючись цим псевдо, Пало Губенко написав сотні гуморесок і фейлетонів, усмішок і «реп'яшків», сповна реалізуючи свій гумористичний талант. Однак людина, наділена даром вміти сміятися, сміятися в першу чергу над собою, причому сміятися по-доброму з неймовірною теплотою, мала важку життєву і творчу долю митця, який опинився під тиском більшовицького тоталітаризму.

Творчість Остапа Вишні стала об'єктом ґрунтовних наукових розвідок ще в 60-х роках ХХ століття. Серед радянських літературознавців варто згадати таких, як І. Дузь, І. Зуб, А. Журавський та ін. Дуже багато не тільки для упорядкування архівів митця, а й для осягнення його творчості зробила дружина В. Губенко-Маслюченко. Популярними твори Остапа Вишні були і в діаспорі, тому літературно-критичні розвідки про його творчість з'являлися і за кордоном (зокрема, нариси Юрія Лавріненка). Серед сучасних науковців, що звертаються до теми життя і творчості Павла Губенка, В. Агєєва, С. Гальченко, Т. Гундорова, Ю. Ковалів, Р. Коломієць, М. Наєнко, М. Сулима, І. Цимбал та ін.

Незалежність, яку здобули українці, змінила підходи літературознавців до вивчення текстів Остапа Вишні. Новітня літературознавча думка, репрезентована, зокрема, і названими дослідниками, зосередилась на осмисленні творів письменника у контексті тоталітарної епохи. І це абсолютно правильно. Однак навіть зараз цикл фейлетонів Остапа Вишні «Самостійна дірка» фігурує в наукових і науково-публіцистичних розвідках досить спорадично. Очевидно, це зумовлено доволі «болючим» смисловим наповненням цих фейлетонів, адже в них Остап Вишня уїдливо, образливо висміює і фактично нівелює ідею самостійної України, ототожнюючи Україну не у складі СРСР із самостійною діркою клозету. Проте надважливо знати, в яких умовах, внаслідок яких подій і чому Остап Вишня пише «Самостійну дірку». Тому завданням статті є спроба означити причин зміни творчої концепції митця у зображенні України і українців від «Чукрену» до «Самостійної дірки», а також мету написання останньої.

У 1926 р. Остап Вишня надрукував збірку «Українізуємось», яка стала дуже популярною і була кілька разів перевидана (протягом 1926-1929 років) досить великими тиражами. Саме тут письменник пише про милих, щирих, працьовитих, щоправда часто забудькуватих, лінкуватих, затурканих чухраїнців і Чукрен. Ця збірка з'явилася у часи більшовицької кампанії з коренізації, яка в Україні отримала назву українізації. Відомо, що метою політики українізації було розширення комуністичної партійної мережі в УРСР, залучення корінного населення – українців – до державного управління, щоб таким чином підвищити рівень лояльності місцевих до більшовицької держави. Збірка «Українізуємось» з наскрізною темою розвитку української мови, увагою до ментальності українців цілком «вписалась» у соціально-політичний контекст, визначений на той час Радянським Союзом.

Однак з остаточним утвердженням при владі Сталіна політика українізації починає стрімко згортатися, а розгортається підготовка до репресій. Настав час пригадати Павлові Губенкові його «темне минуле», адже у період національних змагань письменник був, як пізніше «охрестять» його більшовики, «петлюрівцем», підтримував Українську Народну Республіку. Він завідував медико-санітарною управою міністерства шляхів УНР. Ще в 1920 р. радянська влада вперше заарештувала Павла Губенка, але тоді його, на щастя, досить швидко визволив головний редактор газети «Вісті ВУЦВК» Василь Блакитний. У радянсько-більшовицькій Україні письменник Остап Вишня почувається досить впевнено аж до початку 30-х років. Так, у 1929 році редагований Остапом Вишнею «Універсальний журнал» закривають, а самого письменника почали спочатку згадувати, а потім і цькувати в критичних статтях та промовах. Український радянський письменник Олексій Полторацький назвав Остапа Вишню «фашистом і контрреволюціонером», як зазначив М. Сулима, за реакційність мовної практики письменника, котрий протиставляє мову селянина і мову «сьогоднішнього аграрного робітника колгоспу», не ґрунтується на естетиці, корисній «суспільству часів диктатури пролетаріату», а тому є апологетом «войовничого наступу антикультурної мовної думки на культурницькі заходи сучасності» [13]. Парадоксально, але той самий О. Полторацький, коли радянська влада дозволить, кардинально змінить тональність оцінок творчості Остапа Вишні. Так, у 1949 р. виходить друком усмішка Остапа Вишні «Весна-красна», а «Літературна газета» друкує рецензію Олексія Полторацького, у якій «критик, не зморгнувши оком, виокремлює три особливості літературної майстерності Остапа Вишні: глибоке знання народного життя, вдале відтворення мови найширших мас українського селянства, володіння тонкою своєрідною гумористичною манерою вислову» [13].

На жаль, О. Полторацький не був першим активним критиком творчості Остапа Вишні, зокрема мови його текстів. Юрій Лавріненко наводить цитату зі статті 20-х років ХХ ст., автором якої був Б. Вірний, а насправді письменник Борис Антоненко-Давидович. Прикро і парадоксально те, що і сам Б. Антоненко-Давидович повторить трагічну долю Остапа Вишні, адже його самого засудять та відправлять до ГУЛАГу, навіть формулювання судових вироків обох митців будуть майже тотожними. Б. Вірний у кінці 20-х років писав: «Низькопробної культури гумор Остапа Вишні. О. Вишня – це криза нашого гумору... Гудити О. Вишню з його «прийомами» – це значить фактично писати рецензію на читача... Ми констатуємо факт величезної популярності і успіху серед читачівської маси Вишневих «усмішок». Цей факт примушує нас сказати, що тільки низький культурний рівень або справжня «культура примітивізму»... може продукувати Вишневий гумор і жититися ним. Недалеке майбутнє несе забуття Остапові Вишні» [9]. Пророцтво не збулося. Остапа Вишню не забули, його тексти користуються любов'ю читачів і зараз, а «білих плям» у трагічній доля митця, утворених репресивною машиною КДБ, стає все менше.

Нещодавно видавництво «Основи» до виходу книжки «Розстріляне відродження» спільно з проектом ТСН.УА «Невідоме життя Остапа Вишні» запустили спецпроект, у якому публікують раніше засекречені документи КДБ про митців цієї доби [10]. З оприлюднених у цьому проекті матеріалів зрозуміло справжні мотиви переслідування радянською владою Остапа Вишні. Так, у виписці агентурного зведення с/с [секретного сотрудника – уточнення наше] «ТЫЧИНЫ» від 25.01.1928 р. зазначено: «*Не менее воинственно настроены поэт ЧЕРНОВ и Остап ВИШНЯ. «Грабят нас, – сказал Остап ВИШНЯ ЧЕРНОВУ, – грабят как сидорову козу. На Днепрострой не пускают ни одного рабочего украинца. Создают русские колонии – русские фабрично-заводские центры в сердце Украины. В вопросе хлебазаготовок нас третируют, как негров. Вы знаете, в Херсонской губернии МОЛОТОВ оставляет лишь 5 пудов в месяц на семью – безусловно, в результате будет голод»* [10]. Письменник був небезпечним, бо помічав засилля росіян на керівних посадах в Україні, бачив недолугу політику більшовиків, яка пізніше призвела до голоду. Так, в агентурному донесенні джерело «Антон» (по літ організаціях) від 21.03.30 р. повідомлялося: «...*О. Вишня и П.Тычина неоднократно в разговорах с украинскими писателями жаловались, что на Днепрострое*

«натаскали москалей», там мало українських робочих, и что на его украинизацию «треба звернути увагу». Сейчас намечается явная тенденция к перенесению культурного укр. центра из Киева в Запорожье. ДВУ приняло культшефство над Днепростроем-Запорожьем. Не без влияния Вишни, Тычины и др. туда стали ездить для выступлений, поселений и т.д. большинство украинских писателей (правого фланга). [...] К этой ниточке примешивается зоологический национализм – и отсюда вполне определившееся стремление к созданию «Українського Запоріжжя з українським Дніпрельстаном», на которые «треба звернути увагу» [10]. Як бачимо, національне питання не полишало письменника, він і надалі переймався важким становищем української мови та культури в радянській Україні, намагався якимось виправити це.

Не дивно, що після подібних «донесень» сексотів у 1933 р. Остапа Вишню більшовики заарештували вдруге за сфабрикованою справою (контрреволюційна робота на літературному фронті та організація замаху на головного тодішнього більшовика в Україні Постишева під час його зустрічі з письменниками) і винесли судовий вирок – розстріл, який невдовзі замінили десятирічним ув'язненням. Дружина Вишні, українська акторка Варвара Маслюченко, домоглась права жити неподалік від місця ув'язнення чоловіка, проте бачитись із ним практично не могла.

Звільнили письменника взимку 1943 року, але не реабілітували практично аж до самої смерті (реабілітований за часів «хрущовської відлиги» за рік до смерті). Таким чином популярний у народі гуморист пам'ятав, що дуже швидко і просто з письменницького кабінету він може знову опинитися на нарах бараку Ухтіжемлагу НКВС, а тому заповзято «надихав» співвітчизників на боротьбу з «посібниками нацистів» – українськими націоналістами. Можна припустити, що радянська репресивно-пропагандистська машина «дозволила» письменникові пережити тяжку десятирічку таборів системи ГУЛАГ, маючи стосовно гумориста Остапа Вишні чіткий план. Так, у листі начальнику оперчеквідділу Ухтіжемлагу НКВС, старшому лейтенанту держбезпеки тов. Леонову від 6 грудня 1942 р. повідомлено: «Оперативный отдел ГУЛАГа НКВД СССР считает целесообразным завербовать ГУБЕНКО в качестве агента для разработки контрреволюционных и националистических элементов в лагере и возможно в дальнейшем его использования по связям на воле, в частности за линией фронта. Учтите, что вербовка ГУБЕНКО является весьма ответственным делом, а поэтому проведите ее лично сами, предварительно проведя соответствующую подготовку. После вербовки возьмите его на личную связь и направьте на разработку украинских националистов» [10].

Сатирик, який дивом вижив у страшному ГУЛАЗІ, одразу почав виправдовувати сподівання радянської влади. Даниною митця системі, яка «дозволила» йому знову жити на волі в столиці та писати, і став цикл памфлетів та фейлетонів «Самостійна дірка» (1945-1946 рр.), у якому в'їдливо висміяно українських націоналістів як одвічних пособників німців, фашистів і запродавців. Текст «Самостійної дірки» вийшов саркастичний, вкрай образливий для українців і недвозначний, як зауважує І. Патриляк, саме такий, щоб пересічна радянська людина могла чітко усвідомити – проти радянської влади борються лише продажні шпигуни й обмануті ними темні селяни, які давно втратили людську подобу, стріляють по мирних громадянах із «німецьких автоматів», а до своїх сховків залазять не інакше як через нужники [12]. Не менш саркастичними і недвозначними були й ілюстрації до цього циклу памфлетів та фейлетонів, виконаних художником Віктором Григор'євим, котрий малював карикатури на «українських буржуазних націоналістів» у класиці радянського агітпропу.

Проте агентурні донесення сексотів після звільнення Павла Губенка з тюрми дозволяють припускати з величезною ймовірністю, що митець у «Самостійній дірці» був нечесним ні із собою, ні зі своїми читачами. При цьому Павло Губенко чітко розумів політичну ситуацію на початок 1943 року і усвідомлював справжню суть радянської влади. Так, в агентурному донесенні агента «Викторія» від 28.01.1943 року йдеться: «Имела одну встречу с Н.М.Губенко. Он все продолжал ту же тему: наличие тайного сговора между Гитлером и руководством СССР (лично Сталиным). Губенко сказал, меня все преследует та же мысль,

концепція, которую я даже себе самому боюсь высказать до конца – хотел бы только записать, и чтобы после моей смерти прочитали и сказали, насколько я прав. Вот все толкуют о победах, но не кажутся ли они вам странными? Немцы блокировали Ленинград, и почему-то не сумели овладеть Ладожским озером – смешно и странно! Немцы были у самой Москвы – и не взяли ее – а хотели ли они ее взять, и не было ли это все разыграно? Наши наступают только зимой и гибнут сотнями тысяч – не специально ли это? Армию в основном держат страхом и на ужасной дисциплине. Командный состав (а культурный уровень вы его себе представляете) покупают чинами, вырывая ров между ним и рядовым составом. Рядовой состав гибнет пополнение за пополнением» [10].

З агентурного донесення агента «Султан» від 11.02.1943 року стає відомо наступне: «Губенко говорит, что вера, свобода слова и печати в стране были зажаты. Поэтому он писал в юмористической форме. Пока цензура разжует, свет уже ознакомится с произведением. Поэтому же он написал произведение, в котором описывает работников правительства проходящими перед судом на том свете и держащими ответ за свои действия. [...] В победу социализма в одной стране, тем более во всем мире, Губенко не верит, говоря: «Весь мир успел убедиться в нашем горе, которое у нас в стране, несмотря на то, что старая интеллигенция расстреляна, руководить почти некому, все равно руководство компартии падет путем удушения извне или на костре замученных сов. властью людей, у людей вспыхнет сознание, что по линии компартии жизнь невозможна. А раз такое сознание овладеет массами людей, то масса выдвинет настоящих вождей, которые выведут страну из тупика к жизни светлой единоличной» [10].

Інформація з агентурного донесення джерела «018» від 26.01.1945 року дозволяє стверджувати, що політична сатира Остапа Вишні посттюремного періоду була зовсім не «вільною творчістю» письменника. Перед написанням «Самостійної дірки» Павла Губенка кілька разів возили до щойно звільненої Червоною армією Західної України з чіткою метою – показати «звірства» упівців-бандерівців, мабуть, щоб письменнику «правильніше» писалось: «3 января 1945 г. в 11 часов вечера за Остапом Вишней приехали машиной и попросили его поехать к председателю Президиума Верховного Совета УССР тов. Гречухе. Он уже спал, но оделся и поехал. Тов. Гречуха спросил Вишню, не сможет ли он завтра же вылететь во Львов и присоединиться к бригаде писателей, которые 2 января туда выехали поездом. Вишня с охотой согласился. ... Работа наша должна заключаться в том, чтобы своими выступлениями помочь руководству быстрее ликвидировать украинско-немецкие националистические банды. [...] Разъяснить интеллигенции, что украинско-немецкие националисты – враги народа, что они агенты гестапо, что селянство обманым путем вовлечено в банды, надо эту обманутую часть селянства спасти» [10].

Отже, у центрі уваги автора гуморесок «Чукрен», «Чухраїнці», «Дещо з українознавства» та циклу «Самостійна дірка» перебувають Україна та українці. Остап Вишня в усіх цих текстах імітує нарративну манеру наукової розвідки, трактату, але гумор митця змінюється з доброзичливого сміху над українцями-чухраїнцями на принизливе, презирливе висміювання українців-самостійників і бандерівців-фашистів. Очевидно, що ключовою причиною зміни творчої концепції став жахливий антилюдський більшовицько-радянський ГУЛАГ. До ГУЛАГу письменник критикував своїх земляків за громадянську і національну розпорошеність, за політичну дріб'язковість і недалекоглядність, за архаїзм та індивідуалізм, інертність, але завжди підкреслював їх доброту і щирість. Після сталінських таборів письменник чітко ділить українців на обманутих (як-от Іван Темний) та тих, хто обманює (унрівці, гетьманці, оунівці та упівці), яких саркастично зображує тупими, від природи злими, заздрісними запроданцями. Милій Чукрен з річками Дмитром і Дситром, простакуватими і добрими чухраїнцями стає Самостійною діркою, діркою клозету. Причини зміни творчої концепції гумориста за десятиліття сибірських таборів очевидні. Недаремно Юрій Лавріненко в антології «Розстріляне відродження» назвав «Самостійну дірку» голосом письменника з могили, який, однак, діаспора сприйняла з радістю, бо дізналася, що Остапа Вишню таки не замучили до смерті в більшовицьких тюрмах [9].

Цикл «Самостійна дірка» складається з 21 фейлетону, об'єднаних спільним сюжетом про рух ОУН та УПА, про визволення Західної України не тільки від німецьких фашистів, а й від їх «посіпак» – укрооунівців. Основним засобом гумору є сатира, сарказм. У «Самостійній дірці» сконцентровано всі ключові пропагандистські шаблони сприйняття українців, виплекані радянським тоталітаризмом. На превеликий жаль, сьогоднішня Росія культивує точно таке ж негативне сприйняття українців, яке насаджувалося і в Радянському Союзі, використовуючи як знаряддя своєї пропаганди самих українців. Ключова ідеологема і Радянського Союзу, і теперішньої політики Росії – Україна як самостійна держава є неповноцінним недолугим утворенням, недодержавою, тому народ у цій державі страждає, тільки у союзі з російським народом українці можуть бути щасливими і ситими. На основі цієї ідеологеми протягом останнього століття вибудувався повноцінний міф щодо України.

Першим у циклі «Самостійна дірка» є фейлетон «УкрОУНа й укрОУНці» зі зневажливо-принизливим підзаголовком: «Розвідка науково-дезодоративна». Це своєрідна передмова, де автор описує, що таке ОУН: «Не руш ОУНця – воно не смердітиме ..., але за часи Вітчизняної війни ОУНці почали смердіти, сказати б, самодіяльно». Остап Вишня дає дуже стисло характеристику «укрооуні» за чітким планом:

- територія: *«Держава УкрОУНа суцільної простороні, тобто території, не має, а розташована вона клаптиками по гестапівських смітниках»;*
- населення: *«Населення зветься – УкрОУНці. Жіночої статі в них немає. Самі чоловіки. Розплджуються за допомогою гестапівських листівок та німецьких марок»;*
- влада: *«Цар – Гімлер»;*
- релігія: *«Бог – Гітлер. Моляться за нього й прикладаються до нього – ззаду» [11].*

За наведеними тезами у читача напрошується «єдино правильний» висновок: самостійна Україна ключових ознак держави (територія, влада, населення) не має і не може мати. Особливо вражає опис Остапом Вишнею мови «укрооунівців» в контексті зі «звірствами» Степана Бандери. Тобто простежується паралель – мова здебільшого з німецьких слів, саме нею говорить Бандера, коли віддає накази про звірства щодо населення, отже він фашист, як і усі оунівці-бандерівці-націоналісти: «Мова дуже барвиста, багата на синоніми. Влада до них: *«Нанана! Кусі! Кусі! Кусі!»* Населення зразу ж відповідає: *«Гав! Гав! Гав!»...Дуже характерні такі, приміром, зразки найрозповсюдженіших мовних виразів: Цар – Бандера! (Бандера – це в УкрОУНців те, що в злодій – «пахан»). У селі N пришить усіх чесних селян. По мокрому! [...]. БАНДЕРА (хапає зубами монету). Клац! Гав! Гав! Гав! Це значить, що УкрОУНці мусять вирізати в указаному селі всіх чесних селян – від старого до малого». Далі письменник знов пише про чудернацьку штучну мову оунівців, але насправді оповідає про звірства Бандери. (Тут варто зазначити, що наразі у відкритих джерелах оприлюднено, зокрема і співробітниками Інститут національної пам'яті, чимало історичних документів, наукових розвідок, які свідчать про інсценування радянськими контррозвідниками «звірств» щодо населення, які нібито вчиняли упівці). «Взагалі мова дуже чудернацька, якась така строката: одне слово – людське, а друге – німецьке. Така, приміром, фраза: – «Я сьогодні зарівав у селі дитину, що сиділа в садочку й гралася». ПоОУНському буде так: – «Їх гойте зарівав у кірдорфі дитину, що зітценіла у гартені й гралася»» [11].*

У дуже коротенькому розділі «УкрОУНські чесноти» автор пише: «Найхарактерніші й найпритаманніші УкрОУНські чесноти: запроданство, зрада, підлота» [11]. Така лаконічність має підкреслити очевидну ницість укрооунівців, яка не потребує деталізації чи пояснень. У розділі «Філософія УкрОУНців» Вишня знову скупю, тим самим безапеляційно зауважує: «Іудаїзм. Повна збірка творів філософа Іуди Іскаріотського за назвою: «30 срібних карбованців»» [11]. Укрооунівці – а в розумінні радянської влади такими є всі, хто хоча б припускає можливість незалежності України – є підлими зрадниками, «гріх» яких співвимірний з біблейською зрадою Юди. Далі Остап Вишня висміює українську історію: «.. з лекцій по історії цілком доведено, що Богдан Хмельницький був родом із Бранденбурга, а Семен Палій – не хто інший, як рідна тітка Фрідріха Великого! Географією потверджується, що Запорозька Січ – це герцогство СаксенКобургГотське, бо й сам Т. Г. Шевченко, як

відомо, писав: А на Січі хитрий німець Картопельку садить» [11]. Гидко перекручує і насміхається автор «Самостійної дірки» і над гімном: «Ще ніхт гешторбен УкрОУНа Ні Гімлер, ні Гітлер, – Ще в нас, брудерн запроданці, Шурке більш розквітне» [11] та гербом: «На жовтоблакітному полі – могила з застромленим в неї осиковим кілком. На кінці осикового кілка конопляна петля. Державний герб править за символ майбутнього УкрОУНи й УкрОУНців» [11].

У фейлетоні «Українсько-німецька націоналістична самостійна дірка» з циклу «Самостійна дірка» Остап Вишня творить образ затурканого українця, обдуреного німцями і бандерівцями. Письменник обирає і відповідне недвозначне ім'я своєму персонажеві – Іван Темний: «*Та й потягли Івана Темного будувати українську самостійну, навіть од розуму не залежну, державу*». Висновок у читача мав бути єдиний – усі, хто підтримав незалежність України, або запроданці, або обдурені. Від «облуди» Івана рятує дружина, яка дає йому стусанів, хвацько бере чоловіка за чуба, тягне геть від укороунців каються та просити вибачення, причому не у народу, а у влади: «*Так і жив у самостійній українській державі Іван Темний, чухаючись, та з німецького свого автомата у земляків стріляючи. Жив, аж поки прийшла його дружина, взяла за скуйовджене волосся, витягла з державної дірки, привела до представників Радянської влади, вклонилася та й каже: – Простіть, товариші, мого Івана Темного, дозвольте йому дома жити та чесно працювати, а я хоч українсько-націоналістично-німецькі державні воші йому повичісую та іржавою косою шерсть пообрізаю!*» [11].

У фейлетоні «Великомученик Остап Вишня» автор висміює українську діаспору, яка на 40-ві роки активно в пресі задавала питання: де у тридцятих роках поділися десятки українських письменників, що увійшли в літературу у двадцятих роках, зокрема і Остап Вишня. Радянська влада зробила простий розрахунок – «явивши» Вишню публіці, можна звинуватити діаспорян у брехні, дискредитувати їх перед європейцями. Однак літературознавець в еміграції Юрій Лаврінченко констатує, що українці за кордоном усе чудово розуміли: «Недомученого Вишню перекидають просто із арештантського барака на Печорі в письменницький кабінет у Києві. Він мусить своїми гуморесками спростовувати наклепи «націоналістів», нібито улюбленця цілої України – Вишню – закутувала Москва, і висміяти «буржуазних націоналістів» та насамперед УПА. Так 1945-46 появилася «Самостійна дірка» Остапа Вишні – голос гумориста з могили. Як на лихо, «буржуазні націоналісти» й повстанці привітали воскресіння Остапа Вишні, частину заслуги в якому цілком слушно приписали і собі, та подякували гумористові, що він першим у широкій радянській пресі поінформував світ, що УПА ще й досі живе і бореться» [9].

У фейлетоні «Самостійний смітник» Остап Вишня описує «тяжке» голодне і холодне життя українців в еміграції, використовуючи антитезу: паралельно автор описує всі принади життя українців у Союзі. Письменник висміює українську діаспору, члени якої вимушені були покинути рідну землю через репресії більшовиків. Зміст фейлетону свідчить, що Остап Вишня був дуже-дуже добре обізнаний з життям української діаспори в таборах Ді-Пі, з повідомленнями міжнародної преси (яка в Радянському Союзі кінця 40-х років була абсолютно недоступною нікому, окрім спецслужб). Так, у фейлетоні «Визволителі Самостійної дірки» Остап Вишня створює некролог-пасквіль Симону Петлюрі, повідомляючи, що Петлюра – «це той «лицар», про якого співали: «*Під вагоном територія А у вагоні директорія. А потім – і дуже швидко – не стало ні території, ні директорії.. Десь у Парижі, на якомусь заштатному кладовищі запетлюрилася директорія разом з двохметровою територією*» [11]. Автор оповідає, що Степан Бандера перебуває у Швейцарії, Максим Рубан (Микола Лебідь) вийшов з підпілля і займається іноземними справами, Данило, син гетьмана Скоропадського, виїхав до Канади у пошуках фінансування, Василь Мудрий (на той період віце-президент Української головної визвольної ради, цього передпарламенту вільної України) перебував там-то [8, с. 107]. Оскільки письменник, зрозуміло, сам не бував за кордоном, то міг знати ці деталі тільки від радянських спецслужб, бо таку інформацію в газетах не друкували. Тому можна з великою ймовірністю припустити,

що «Самостійна дірка» з'явилася за безпосередньої участі радянських спецслужб. Ця тотальна «участь» радянських спецслужб та пропагандистської системи у написанні «Самостійної дірки», на нашу думку, дозволяє з певною мірою умовності вважати радянську владну систему щонайменше співавтором текстів, їх ідейним натхненником і «відповідальним» редактором.

Остап Вишня з часу виникнення Радянського Союзу і аж до самої своєї смерті перебував під пильним спостереженням більшовицьких органів внутрішніх справ. Відкриття архівів КДБ з упевненістю дозволяє ставити під сумнів «щирість» автора «Самостійної дірки». В агентурних донесеннях зафіксоване справжнє ставлення Остапа Вишні до радянської держави. Так, у донесенні від агента «МАКАРОВ» від 17.12.1952 року зазначено: *«В процессе беседы с О. ВИШНЕЙ, после охоты, возник разговор о жизни рабочих, крестьян и студентов нашей страны. ВИШНЯ заявил: «Слушайте, как страшно живут люди! Как страшно! Подумайте только, ведь тридцать пять лет советская власть заставляла людей улыбаться. А дальше что? Дальше улыбаться невозможно. Плачут люди, да плачут! До каких же пор это будет? Улыбаться люди уже разучились. Да какие там улыбки»* [10]. У інформації від агента «СТРЕЛА» від 8.02.1946 року йдеться про таке: *«В отношении взаимоотношений СССР с Англией ГУБЕНКО высказал: «Англия не будет нам объявлять войну и кровью англичан воевать тоже не будет, но будет брать нас измором, провоцируя наши столкновения с соседями: Польшей, Турцией, Ираном и прочими. Она хочет лет на 20 втянуть нас в мелкие войны, а если даже не войны, то из года в год держат нас в мобилизационной готовности. Англия уже начала диверсионную войну. Бандеровцы теперь не только английской ориентации, но и существуют на английские доллары»* [10]. Однак з'являється цикл фейлетонів і гуморесок про міжнародну політику «Проти паліїв війни», зокрема «Шершень» (про британського прем'єра Черчилля), «Бліц-Кріг», «Хороша-хороша дівчинка» та ін., у яких Остап Вишня художньо опрацьовує радянські ідеологеми стосовно міжнародної політики всупереч власним переконанням та спостереженням.

У «Самостійній дірці» Остап Вишня також підтримує низку ключових для радянського тоталітаризму ідеологем, що наскрізно проходять через текст усіх фейлетонів циклу. Термін «ідеологема» сьогодні активно вживається в різних галузях наукових знань: філософії, історії, культурології, лінгвістиці та в літературі. Н. Клушина стверджує, що ідеологема в літературі – це основна авторська ідея, яка має політичне, економічне чи соціальне значення, заради якої створюється текст. Крім того, дослідниця зазначає, що ідеологема має вербальний вияв і є метафорою з потужною сугестивною силою [7]. Ідеологема завжди маркована, тобто емоційно забарвлена. Цілеспрямоване використання ідеологем є ефективним засобом управління масовою свідомістю – ідеологема легко запам'ятовується і створює ілюзію розуміння у об'єкта маніпуляції. Розуміти ідеологему означає розуміти цілу ідеологію. Більшість ідеологем є негативними [7].

Негативні ідеологеми творила тоталітарна шовіністична за своєю суттю державна система Радянського Союзу стосовно українців, зокрема щодо історії, культури, мови та віри. Всі ці «тези» державного підходу більшовицької системи до «українського питання» яскраво помітні у «Самостійній дірці». Власне, увесь текст чітко побудований, структурований за частинами з окремими назвами на використанні таких ідеологем, що є частиною негативного міфу про Україну та українців (тому в цьому випадку ідеологеми можна вважати і міфологемами, оскільки вони становлять чітку систему та побудовані на абсолютній брехні або викривленні дійсності).

На жаль, політика Росії стосовно України не зазнала особливих змін з радянських часів. У «Самостійній дірці» знаходимо і варіацію популярного і сьогодні у росіян міфу про «викопане море»: *«Візьми котрий лопату та підгори гори до стінки, бо нема куди людині й ноги простягти. Та канал би од моря прокопали, отам, поза південним кордоном, бо, бачите, уже по всій території море пішло. Та копай обережно, щоб солома в головах не підпливла. Копай глибоченько, може, який закордонний корабель припливе...»* [11].

Міфологема визначається як запозичення мотиву з міфу та відтворення його в художньому творі. Однак стосовно літератури радянського часу розглядаємо міфологеми як умовність, перекозчення дійсності або відверту брехню задля підтримання серед народних мас віри і довіри до партії більшовиків, побудованої на створенні «нової», штучної «реальності». Однією з ключових міфологем у циклі «Самостійна дірка» є міфологема про дружбу російського і українського народів, непереборне прагнення до возз'єднання в межах єдиної держави: «Галичина була за айстро-угорської монархії так званою Галіцією, австрійською провінцією, за шляхетської Польщі її перехрещено на Східну Польську, – так вона, страдниця, цілі віки й бідувала, аж поки, 1939 року, не возз'єдналась з Радянською Україною – складовою частиною великого Радянського Союзу. Притулилась Галичина до рідних материних грудей, легко зітхнула і почала жити в рідній хаті» [11].

Цілком очевидно, що таке, як слушно зауважив Р. Коломієць, могло писатися тільки під страхом повернення назад у табірне пекло [8]. Основним чинниками, що кардинально вплинули на зміну творчої концепції Остапа Вишні від «Чукрену» до «Самостійної дірки», стали нелюдські умови у таборах ГУЛАГУ, неможливість бути з сім'єю, різка та кардинальна зміна побутових умов з тюремних на умови письменницької квартири у Києві (і постійна загроза повернення до тюрми, адже після звільнення письменник так і не був реабілітований, а тому влада тримала Вишню «на гачку»). Таким чином митець захотів або мусив захотіти почати писати фейлетони з уїдлигим, принизливим висміюванням УПА, націоналістів, української діаспори і загалом ідеї незалежності України.

Висновки з дослідження. Отже, можна підсумувати, що цикл «Самостійна дірка» – це політично мотивоване образливе зображення України самостійної, яка перебуває поза Радянським Союзом. Радянські ідеологи та міфи, відтворені у фейлетонах циклу, скеровані на утвердження певної державної ідеології, метою якої є виховання «патріотичної» свідомості, вигідної тоталітарній державі, якою був СРСР, а також маркування зовнішнього ворога та нав'язування розуміння потреби боротьби з ним. Було з'ясовано, що радянська влада, представники тоталітарної системи прямо та опосередковано долучалися до авторської роботи Остапа Вишні над циклом фейлетонів «Самостійна дірка», а письменник був нещирим у текстах циклу ні з собою, ні зі своїми читачами. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в з'ясуванні та аналізі художніх засобів сатири та сарказму у фейлетонах з циклу «Самостійна дірка» Остапа Вишні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. Чому розстріляли редакцію «Перця» і як урятувався Остап Вишня <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-40108478>
2. Бубній П. Йосип Гірняк, побратим Остапа Вишні. *Тернопіль*. 1991. № 1. С. 43-44.
3. Вишня Остап (Губенко Павло Михайлович). Твори: В 4-х т. К.: Дніпро, 1988. Т. 4. С. 606 с.
4. Гальченко С. «Десятирічка» Остапа Вишні: рукопис із шухляди часів незалежності. *Слово і Час*. 2007. №8. Режим доступу: dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11398/12-Galchenko.pdf?sequence=1
5. Гірняк Й. Спомини. Нью-Йорк: Сучасність, 1982. 473 с.
6. Карамова А.А. Идеологема: определение понятия и типология. *Современные проблемы науки и образования*. – 2015. – № 2-1.; URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=20815> (дата обращения: 10.09.2019).
7. Клушина Н. Теория идеологема. *Политическая лингвистика*. Вып. 4 (50). 2014. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-ideologem>
8. Коломієць Р. Остап Вишня. Знамениті українці. К.: Фоліо, 2018. 120 с.
9. Лаврінченко Ю. Остап Вишня / Розстріляне відродження: антологія 1917-1933 : Поезія-проза-драма-есеї. К.: Смолоскип, 2004. С. 613-622.
10. «Невідоме життя Остапа Вишні». Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/nevidome-zhittya-ostapa-vishni-tsn-ua-publikuye-rozsekrecheni-arhivi-kdb-425963.html>
11. Остап Вишня. Самостійна дірка. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3040>
12. Патріляк І. Життєвий простір підпілля. Режим доступу: <http://incognita.day.kyiv.ua/zhittjevij-prostir-pidpillja.html>
13. Сулима М. Остап Вишня в оцінці Олексія Полторацького. Режим доступу: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/ls/ls_2011_30.pdf
14. Щепка О. А. Идеологема сучасного публіцистичного тексту (на матеріалі українських ЗМІ). *Лінгвістичний вісник*. 2016. Вип. 5. С. 129–135.

Hryhorenko Iryna. Ostap Vyshn'a creativity under the pressure of totalitarianism: change of artistic concept from «Chukren» to «Independent hole».

The main factors that have fundamentally influenced the change of Ostap Vyshn'a s creative concept from «Chukren» to «Independent Hole» are considered in the article. Ostap Vyshn'a, as a writer, was endowed with the talent to be able to laugh, first and foremost, and to laugh well with incredible warmth. But he had an extremely difficult life and creative destiny of the artist, who was under the pressure of Bolshevik's totalitarianism. In these circumstances, the artist wanted or should have wanted to start writing feuilletons with the sardonic, humiliating ridicule of the «UPA», nationalists, the Ukrainian diaspora and, in general, the idea of Ukraine's independence. Purpose. The cycle «Independent Hole» consists of 21 feuilletons united by a common storyline about the history of Ukraine. The main means of humor is irony, satire, sarcasm. Methods. Cultural-historical and comparatively historical methods were used to look at the text «Independent hole» in the socio-political context and to trace the change of creative approach to the image of «Ukrainian issues» in «Chukren» and «Independent hole». Results. The «Independent Hole» cycle is an offensive image of Ukraine without Russia. Ideologists and mythologists aim at introducing a certain state ideology that aims at fostering a «patriotic» consciousness that benefits the totalitarian state of the USSR, as well as marking an external enemy and forcing an understanding of the need to combat it. The main factors behind Bolshevik totalitarianism were clarified, which dramatically influenced the change in Ostap Vyshn'a creative concept. The artist wanted or should have wanted to start writing feuilletons with the sardonic, humiliating ridicule of the «UPA», nationalists, the Ukrainian diaspora, and in general the idea of Ukraine's independence. Conclusions. The collection «Independent Hole» contains a set of ideologues and mythologists, and focuses on the USSR internal policy towards Ukraine and on the Soviet Union's international relations after the war. We regard the mythologist as a deliberately distorted view of the world, which has been imposed on Bolshevism for some political purpose.

Key words: Ostap Vyshn'a, feuilleton, ideologem, mythologem, «Independent Hole».

DOI 10.31392/NPU-nc.series 8.2019.12.16

УДК 821.161.2-162«1900/1920»

Анна Дерев'янка

НАЦІОНАЛЬНА САМОБУТНІСТЬ ПІСЕННОЇ ЛІРИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ-РОМАНТИКІВ ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ ХІХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті розглядається питання самобутності пісенної лірики українських поетів-романтиків перших десятиліть ХІХ століття. Співставлення одномотивних текстів, порівняння їх зовнішньої та внутрішньої структурованості, специфічності образних систем дозволили виділити характерні для українського романтизму відмінності. Порівняльний аналіз текстів насамперед М. Петренка та М.Лермонтова дав можливість простежити за зовнішньою та внутрішньою структурованістю, специфічністю українських текстів. Дослідження поезій В. Забіли та їх використання композитором М. Глінкою дозволило виділити ті фольклорні особливості трактування любовного мотиву, які привернули увагу родоначальника російської класичної музики першої половини ХІХ століття. У статті виділене питання про особливості проєкції мотивів сирітства та нещасливого кохання, поєднання його із загальноприйнятним мотивом світової самотності романтичного героя – з одного боку, та фольклорно-пісенними аспектами поетичної реалізації – з другого, що надає українським текстам особливого звучання, наближає їх до вітчизняного соціуму тої доби, з його болючими проблемами.

Ключові слова: лірика, соціум, мотив, колорит, національна самобутність.

Як один із найбільших художніх напрямів у європейській літературі кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ століття романтизм набув всесвітньо-історичного значення і поширення. У ХVІІІ столітті романтичним прийнято було іменувати (франц. – romantique, англ. – romantic) все виняткове, незвичайне, фантастичне – власне те, що зустрічалося в книгах, міфах, а не в дійсності. На рубежі ХVІІІ – ХІХ століть «романтизм» стає визначенням нового художнього напрямку, альтернативного класицизму, просвітницького реалізму з їхніми культами розуму, раціоналізму та морального дидактизму [1].

Вирішальною передумовою розвитку романтизму стали події Великої французької революції, розчарування в її результатах перспективах буржуазної цивілізації. Духовною хворобою часу стає суспільний песимізм, песимізм багатьох мислячих митців та особистостей. Герої багатьох романтичних творів Ф. Шатобріана, А. Мюссе, Дж. Байрона, А. Ламартіна, Г. Гейне та інших несуть у собі настрої зневіри, безнадії, тривоги, світової скорботи – всього того, чим хворіло суспільство передреволюційної доби. Тема зла й насильства, хаосу та безладдя в суспільстві стає пріоритетною у романтиків, найбільш яскраво проявляючись у так званих «чорних жанрах» – «готичних романах» (А. Радкліф, Ч. Метьюрін), драмах та трагедіях «невідворотності» (З. Вернер, Г. фон Кляйст), у творах Дж. Байрона, Е. Гофмана, Е. По та ін. У той же час романтизм ніс ідеї, які кидали виклик